

ƏDƏBİYYAT FƏNN KURİKULUMU: TƏTBİQİ, TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

*Soltan HÜSEYNOĞLU,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Məktəbdə ədəbi təhsilin məzmunu cəmiyyətin, sosial sifarişin əsasında müəyyənləşir, dövlət sənədləri, proqramlarla tənzimlənir. Artıq on ildir ki, məktəblərimiz yeni proqram – fənn kurikulumları ilə işləyir və bu, yeni təlimi yanaşmaların, yeni texnologiyaların tətbiqini zəruri etmişdir. İstər fənn kurikulumunun, istərsə də yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı artıq müəyyən təcrübə qazanılmışdır. Bu təcrübə bu gün fikir söyləməyə, müzakirə aparmağa imkan verir.

Suallar yaranır: Məktəbdə ədəbi təhsilin vəziyyəti bu gün necədir? Yeniliklərin tətbiqi hansı fərqlərin yaranmasına səbəb olub? Bu yeniliklərin uğurlu, qüsurlu cəhətləri hansılardır? Təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulan məsələlər varmı?

Bu qəbildən sualların sayını artırmaq da olar. Lakin onların hamısına o vaxt əsaslandırılmış cavab vermək mümkündür ki, ciddi tədqiqat aparılmış olsun.

Yeni təlim texnologiyalarının ədəbiyyat dərslərində tətbiqi ilə bağlı 2004-cü illərin əvvəllərindən başladığımız araşdırma 2012-ci ildən sonra fənn kurikulumundan istifadənin vəziyyətinin aşkara çıxarılmasını, təkmilləşdirilməsini də əhatə etmişdir. Müşahidələr, müəllim və şagirdlərlə müsahibələr, sınaq dərsləri, məktəbdə şəxsi təcrübəmiz müəyyən

nəticələr çıxarmağa və bu nəticələri yazılar – məqalə, vəsait şəklində çap etdirməyə imkan vermişdir. Bu yazıda həmin istiqamətdə davam edən tədqiqatımızın müəyyən nəticələrini əks etdirməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Biz etiraf etsək də, etməsək də fənn kurikulumlarına fərqli münasibət bu gün də özünü göstərir. Bu, təbiidir. Yeniliklər hər bir cəmiyyətdə həmişə birmənalı qarşılanmır. Lakin fənn kurikulumlarına mənfi münasibət bəsləyənlərin çoxluq təşkil etməsi düşünməyi tələb edir. Bu fərqli münasibətin yaranmasının və yaşamasının həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri var.

Obyektiv səbəblərə nələri daxil edirik?

1. Bu sənədin – konkret olaraq ədəbiyyat fənn kurikulumunun məzmunca sadələşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Xüsusən “təlim nəticələri” adı altında verilənlərin çoxunun aradan qaldırılması məqsədəuyğun olardı. Diqqət edin: ümumi təlim nəticələri (*ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə, tam orta təhsil səviyyəsi üzrə*), məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri (*ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri, tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri...*).

Fənn kurikulumunda əksini tapan bu təlim nəticələri, əslində, bir çox məqamlarda bir-birini təkrar edir. Oxucu

– praktik müəllimlər bu təlim nəticələrinin mahiyyət və məqsədini qədərincə anlamırlar, öz fəaliyyətlərində onların tətbiqini aydın təsəvvür etmirlər.

2. Ədəbiyyat fənn kurikulumunun mühüm tərkib hissəsi olan “təlim strategiyaları” bölməsinin yenidən işlənməsinə ciddi ehtiyac var. Müəllimlər indiki halda ondan praktik yöndə faydalana bilmirlər. Həmin bölmədə fənnin tədrisi üçün faydalı olan vasitələrin (metod, iş formaları, təlim texnologiyaları və s.) mahiyyəti və tətbiqi yolları öz geniş əksini tapmalıdır.

3. Kurikulum sənədində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi bölməsinin əsaslı şəkildə yeniləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Etiraf edilməlidir ki, bu istiqamətdə ardıcıl iş aparılır, yeni sənədlər hazırlanır və tətbiq edilir. Lakin məktəb təcrübəsindən aydın görünür ki, yerinə yetirilənlər hələ kifayət deyildir. Əsas narahatlıq formativ və summativ qiymətləndirmələrin məzmunu və tətbiqi ilə bağlıdır. Bu sahədə müəllimin lüzumsuz, gərgin əmək sərf etməsinin üzərində düşünmək lazımdır. Formativ qiymətləndirmənin səviyyələri arasındakı fərq daha aydın və konkret olaraq müəyyənləşdirilməli və tətbiqinə nail olunmalıdır. Bu, qiymətləndirmə standartlarının keyfiyyətli variantının hazırlanmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyur. Eləcə də summativ qiymətləndirmənin məzmununda və tətbiqində artıq aydın şəkildə müşahidə olunan qüsurların aradan qaldırılmasına ehtiyac duyulur. Summativ qiymətləndirmənin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmalıdır. Təcrübə göstərir ki, bu, şagirdlərdə gərgin psixoloji durumun aradan qalxmasına da səbəb olar. Yarım ildə fənn üzrə iki kiçik summativ

qiymətləndirmənin aparılması, fikrimizcə, kifayətdir.

Bu göstərilənlər fənn kurikulumuna mənfi münasibətin yaranmasına və davamlı olmasına az təsir etmir.

Bəs subyektiv münasibətlər hansılardır?

1. Ədəbiyyat fənn kurikulumu həm məzmun, həm də struktur baxımından sadə olmayan sənəddir. O, qarşılıqlı əlaqədə olan çoxsaylı elementlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb mexanizmdir. Bu sənədin mükəmməl öyrənilməsi vacibdir. O, öyrəniləndikcə mahiyyəti və faydası oxucu üçün daha ətraflı aydınlaşır. Müəllimlər təlim kursları keçsə də, onların bir qismi bu sənədin məgzini hərtərəfli anlamağa səy göstərmir. Belə müəllimlər, təəssüf ki, başqasından eşitdiklərini təkrar etməklə kifayətlənirlər. Bu isə subyektiv, yanlış fikirlərin eşidilməsinə və yayılmasına səbəb olur. Bu, işin hələ bir tərəfidir. Bu mövqedə dayananlar həmin sənədin tələblərinin reallaşdırılmasında da çətinlik çəkirlər. Rəsmi sənədlərdə, pedaqoji ədəbiyyatda, mətbuatda fənn kurikulumlarının mahiyyəti, tətbiqi ilə bağlı maraqlı, elmi-metodik baxımdan əsaslandırılmış istiqamət, tövsiyələr az deyildir. Onlarla tanış olmaq, həmkarları ilə fikir mübadiləsi aparmaq belə müəllimlərin subyektiv, yanlış mövqedən uzaqlaşmasına səbəb olardı...

2. Pedaqoji mətbuatda fənn kurikulumunun mahiyyəti və tətbiqi ilə bağlı oxucuları çaşıdıran, yanlış yola salan yazıların çap edilməsi təəssüf doğurur. Belə yazıların mətbuatda təhlil olunmaması, qüsurlu cəhətlərinin göstərilməməsi təcrübəsiz, gənc müəllimlərin, yetərincə mütaliəsi olmayanların qeyri-

obyektiv nəticə çıxarmalarına səbəb olur.

Ölkəmizdə kurikulum islahatının həyata keçirilməsi yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə zəmin oldu. Hələ 1990-cı illərin sonlarında ölkəmizə ayaq açan fəal/interaktiv təlimə kurikulumun tətbiqindən sonra ardıcıl müraciət edilməyə başlandı. Dərslərin inşahidəsi, öz iş təcrübəsindən yazan müəllimlərin fəaliyyəti bu metodların sistemli tətbiqinin faydası barədə danışmağa imkan verir. Fəal/interaktiv metodların özəlliyini, tətbiq qaydalarını mənimsəyən müəllimlərin şagirdlərində müstəqilliyin, fikri fəallığın güclü olduğunu dərhal müşahidə etmək olur. Lakin bu gün fəal/interaktiv təlim metodlarından, onun digər komponentlərindən böyük əksəriyyətin istifadə etdiyini deməyə ciddi əsas yoxdur. Bunun da obyektiv və subyektiv səbəblər vardır. Obyektiv səbəblər hansılardır?

1. Fəal/interaktiv metodların tətbiqi ilə qurulan dərs müəllimdən ciddi axtarış, yaradıcılıq, böyük zəhmət tələb edir. Məhz buna görə də müəllimlərin bir qismi işini bu istiqamətdə qurmağa meyil etmir.

2. Məktəbdə bu gün fərqli vəziyyət müşahidə edilir; bəzi fənlərdən dərs deyən müəllimlər bu yeniliyi tətbiq etməyə səy edir, işini qismən də olsa, bu səpkidə qurur. Digər müəllimlərin, necə deyirlər, yaxalarını kənara çəkmələri şagirdləri dilemma qarşısında qoyur; onların yeniliyi mənimsəmələrinə əngəl törədir.

3. Xüsusi tədqiqat müəyyənləşdirilməyə imkan vermişdir ki, fəal/interaktiv metodlar o vaxt uğurla tətbiq olunur ki, konkret dərsdə öyrənilməsi nəzərdə tutulan təlim materialının həcmi yığcam

olsun. Fərqli desək, təlim materialının, məsələn, bədii əsərin öyrənilməsinə ayrılan saatin həcmi az olduğundan fəal/interaktiv təlimin tələblərini bütünlüklə və keyfiyyətli şəkildə reallaşdırmaq olmur. Bu gün bütün siniflərin dərsləklərində təlim materiallarının həcmi çoxdur. Ədəbiyyat fənn kurikulumunun tətbiqindən dörd il əvvəl xüsusi tədqiqata əsaslanmaqla fikrimi oxucularla bölüşmüşdüm: Əsas nigarançılığımız programın yenə ağırlaşdırılması – bədii mətn nümunələri ilə doldurulmasıdır.

Bu və ya digər əsərin tədrisində fəal/interaktiv metodlardan istifadəni qarşısına məqsəd qoyan müəllim vaxt çatışmazlığı üzündən məqsədinə nail ola bilmir və nəticədə “öz metodlarına” üz tutur. Fəal/interaktiv təlimə əksəriyyətin ardıcıl, sistemli müraciət etməməsinin subyektiv səbəbləri də vardır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, müəllimlərin bir qismi yenilikləri, o cümlədən fəal/interaktiv təlimin xüsusiyyətlərini, tətbiqi yollarını mənimsəməyə ciddi meyil etmirlər. Bu yeni yanaşma qeyd edildiyi kimi, müəllimdən yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq, böyük zəhmət tələb edir.

Bütün yanaşmalar kimi, fəal/interaktiv təlimin də uğurlu və qüsurlu cəhətləri vardır. Bunların ardıcıl aşkara çıxarılması, təkmilləşdirmə istiqamətində sistemli iş aparılması vacibdir. Bu isə aydındır ki, xüsusi tədqiqatın aparılmasını, pedaqoq, metodist və orta məktəb müəllimlərinin birgə əməyi sayəsində mümkündür. Lakin bütün hallarda yadda saxlamaq lazımdır ki, pedaqoji elmlər heç bir təlimi yanaşmanın, texnologiyanın u n i v e r s a l l a ş d ı r ı l m a s ı n ı , fətişləşdirilməsini qəbul etmir. O s ı r a d a n fəal/interaktiv təlimi mütləqləşdirmək,

yeganə səmərəli yanaşma olduğunu iddia etmək kökündən yanlışdır. İlk növbədə ona görə ki, büsbütün yaradıcılıq prosesi olan təlim daim axtarışda, inkişafda və zənginləşmədə olmalıdır. Fəal/interaktiv təlimə məxsus nə varsa, hamısı zaman-zaman yeniləşməlidir. Bu, işin hələ bir tərəfidir: yeni təlimi yanaşmaların soragında olmalı, onlar öyrənilməli, məktəb təcrübəsində sınaqdan keçiriləndən sonra geniş tətbiqinə səy göstərilməlidir.

Sual yaranır: Fəal/interaktiv təlimin tətbiqinə vaxtilə üstünlük verən ölkələrdə, görəsən, bu gün vəziyyət necədir? Bu yanaşmada son illərdə hansı yeniliklər olub? Fəal/interaktiv, metodların həmin ölkələrdə tətbiqi ilə bağlı hansı fərqli fikirlər var?

Bu sualların cavablarını bilmirik. Amma məntiqi düşüncə onu diqtə edir ki, bu təlimi yanaşma heç şübhəsiz, ciddi dəyişikliyə uğrayıb, təkmilləşdirilib, ona yeni-yeni komponentlər əlavə edilib, fəal/interaktiv dərslərin strukturu təkmilləşdirilib və s. və i. a.

Diqqəti bir cəhətə cəkmək istəyirəm. Fəal/interaktiv təlimin "kiçik qruplarda iş" adlanan iş forması daha çox populyarlıq qazanıb. Halbuki dərslərdə araşdırılması nəzərdə tutulan tədqiqat sualı fərdi olaraq, eləcə də cütlük şəklində, yaxud bütün siniflə birgə iş tətbiq edilməklə araşdırıla bilər. Yaxud tədqiqata fərdi olaraq başlanılır, cütlük şəklində, eləcə də kiçik qruplarda davam etdirilir, bütün sinfin iştirakı ilə tamamlanır. Müşahidələr və yazıların təhlilindən məlum olur ki, fəal/interaktiv, təlimə şablon qaydaların cəmi kimi baxanlar az deyildir. Yaradıcı yanaşmanı belələri qəbul edə bilmir, tərcümə materiallarındakı qaydalardan kənara

çıxmağı faciə hesab edirlər. Unudulmamalıdır ki, fəal/interaktiv təlimin fetişləşdirilməsi, yaxud onun kor-korana tətbiqi həm də yeniliklərin qarşısına siper çəkmək deməkdir. Diqqət edin: pedaqoji mətbuatda oxu təlimi ilə bağlı genişhəcmli material yayılmışdır. O, bütünlüklə tərcümədir, dil-üslub qüsurları, xeyli tərcümə xətalılarına baxmayaraq faydalı, öyrənilməyə, təcrübədə yoxlanılmağa və tətbiq edilməyə layiq iş növləri az deyildir. Həmin materialda oxu modelləri, oxuda tətbiq edilən metodlar barədə məlumat əks etdirilmişdir. Təklif olunanlardan seçilmiş nümunələrin məktəbdə sınaqdan keçirilməsi xeyli vaxt aparmışdır. Yalnız bundan sonra onlardan bəzilərinin XI sinfin ədəbiyyat dərslərinə daxil edilməsi məqsədəuyğun sayılmışdır. Bu məqamda müşahidə edilən bir incəliyi xatırlatmağı vacib sayıram. Sınaq dərslərinin keçilməsi prosesində məlum olmuşdur ki, təklif olunan oxu modellərinin çoxunu fəal/interaktiv təlimin tələbləri ilə uzlaşdırmaq mümkün olmur. Nə etməli? Yeni və faydalı olanlardan imtina etməliyik?

Əlbəttə, bu, doğru olmazdı. Fəal/interaktiv təlimin varlığı yeniliklərdən üz çevirməyə əsas ola bilməz və necə ki, ola bilmir. Belə məqamlarda fəal/interaktiv təlimin komponentlərindən yaradıcılıqla istifadə etməyə çalışmaq daha doğru olar. Bunu həmin materialdan seçilmiş, məktəb təcrübəsində yoxlanılaraq dərsləyə daxil edilən aşağıdakı iş növləri də təsdiq edir.

1. Dərsləkdəki mətnkənarı sualların sayı qədər kiçik qruplar yaradılır, qrup üzvləri növbə ilə aşağıdakı işləri yerinə yetirirlər:

a) İlk mətnkənarı sualın cavabını bir

nəfər ucadan və aydın şəkildə oxuyur.

b) Mətdəki əsas fikirləri ümumiləşdirərək bir-iki cümlə ilə söyləyir.

c) Mətnə aid bir neçə sual verir. Cavablandırma qrup üzvləri ilə yanaşı, bütün sinif iştirak edir.

d) Səthi qavranılmış çətin məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışır.

e) Mətni hansı əlavələrlə zənginləşdirməyin lazım olması barədə fikirlərini bildirir.

2. Digər mətnkənarı sualların cavabları da bu qayda ilə oxunduqdan sonra kiçik qrupların təqdimatları əsasında fikir mübadiləsi və müzakirə aparılır.

Bu qəbildən iş növləri bədii əsərlərin məzmununun öyrənilməsində də tətbiq edilmişdir. Nümunəyə nəzər salaq:

1. Aşağıdakı qaydalara əməl etməklə əsərdən verilmiş parçanı oxuyun:

a) Əsərdən bir səhifə həcmində rollar üzrə oxunur.

b) Müəyyənləşdirilmiş cütlər mətni oxuyanlara növbə ilə suallar verir. Cavablar cütləri qane etməsə, digər şagirdlərin cavabları dinlənilir, bu, orta q məxrəcə gəlincəyə qədər davam edir.

c) Cütlər və mətni oxuyanlar əvəz edilir, sonrakı səhifələrin oxusu da bu qayda ilə davam etdirilir.

d) Nəzərdə tutulan parçanın oxusu başa çatdıqdan sonra seçilmiş hissələrin məzmununu bir neçə şagird yığcam nağıl edir.

Zahirən mübahisə doğura biləcək, əslində isə, təcrübədə artıq təsdiqini tapmış digər mühüm bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. Sual yaranır: Proqram materiallarının hamısını şagirdlərin tədqiqatı əsasında mənimsətmək

mümkündürmü?

Məktəb təcrübəsi buna mənfi cavab verir. Əvvəla, ona görə ki, təlim materialları, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çox genişdir. İkincisi, şagirdlərin müstəqil qavraya bilməyəcəkləri müəyyən anlayışların, elmi biliklərin mövcud olduğunu unutmaq olmaz. Müəllimin izahı, şərhli bir çox hallarda qaçılmaz olur. Bunu "ənənəvidir" deyə rədd etmək yaranmış təlimi situasiyanı nəzərə almaq deməkdir. "Xəzər" universitetinin təşkil etdiyi seminarda təqdimat edən xarici dil müəllimi kiçik bir mətni müəllimin oxuması, sonra şagirdlərin oxunu davam etdirməsi barədə fikir söylədi. Kifayət qədər təcrübəsi olan metodist alim buna etiraz edərək fəal/interaktiv təlimin tətbiq edildiyi dərslərdə müəllimin oxusunun yolverilməz olduğunu iddia etdi. Bu yanlış yanaşma təəssüf doğurur, işə xeyirdən çox zərər verir. Müəllimin ifadəli oxusu dərslərdə emosional ovqatın yaranmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Yaxud müəllim məntiqi oxunu icra edərsə, şagirdlərin düzgün oxusuna istiqamət vermiş olur.

Ciddi, həm də mübahisəyə səbəb ola biləcək bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. Metodik ədəbiyyatımızda, eləcə də ədəbiyyat fənn kurikulumunda bədii əsərin məzmunu üzrə iş və təhlil üzrə iş ayrı-ayrı mərhələlər kimi göstərilir. Etiraf edək ki, bu, yalnız bizdə belədir. Xarici ədəbiyyatın öyrənilməsindən aydınlaşır ki, bu mərhələlərin arasında keçilməz sədd qoyulmur. Biz isə məzmun üzrə aparılan iş təhlil elementlərinin sızmasına qarşı çıxırıq, buna yol vermirik. Fikrimcə, bu, aradan qaldırılmalıdır. Təhlildə məzmunu döndə-döndə müraciət edirik;

təhlili bunsuz aparmaq olmaz. Bəs onda məzmun üzrə işdə təhlil elementləri nə üçün özünə yer tapmasın?

Diqqət edin: Çox vaxt metodik ədəbiyyatda belə bir ifadə işlənir: “Oxu və məzmun üzrə işin təşkili”. Əslində, oxu məzmunun öyrənilməsi vasitəsi, onun ilk addımıdır. Lakin rolu böyük, növ və formaları çox olduğu üçün onu ayrıca səsləndirirlər. Oxu məzmun üzrə aparılan digər işlərlə qovuşur, məzmun üzrə iş də təhlillə qovuşmalıdır, vahid proses kimi cərəyan etməlidir. Yəni, məsələn, məzmunun öyrənilməsi prosesində obrazlara, əhvalat və hadisələrə, yazıçının mövqeyinə münasibət bildirməyi tələb edən suallardan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu, əslində, məktəb təcrübəsində müşahidə olunur. Məsələn, lirik şeirlərin izahlı – məntiqi oxusunda (deməli, məzmununun öyrənilməsində) onun ideyasının, bədii xüsusiyyətlərinin, şairin mövqeyinin aydınlaşdırılması və onların ilkin dəyərləndirilməsi həyata

keçirilir. Belə olanda təhlil mərhələsinə, necə deyirlər, çox az şey qalır.

Deyilənləri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Ədəbiyyat fənn kurikulumu təkmilləşdirilərkən təlim strategiyaları bölməsinin məzmunca zənginləşdirilməsi, orada konkret metodik tövsiyələrin əks etdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

2. Bədii əsərin məzmunu və təhlili ilə bağlı standartların vahid prosesin tərkib hissəsi kimi əks etdirilməsi faydalı olardı.

3. Formativ və summativ qiymətləndirmənin məzmununda və tətbiqi qaydalarında sadələşdirmənin aparılması məqsədəuyğundur.

4. Fəal/interaktiv təlimin universallaşdırılması kimi zərərli meyilin aradan qaldırılması istiqamətində elmi-metodik araşdırmaların aparılmasına diqqət artırılmalıdır. Təlimdə rəngarəng texnologiyaların tətbiqinə, fərqli yanaşmalardan paralel istifadəyə şərait yaradılmalıdır.